

Bíró Csilla

„MENJÜNK FEL AZ ÚR HEGYÉRE!”

Eltávolodás és felemelkedés Eötvös József *A karthausi* című regényében

Kutatási témáim többsége a 15. századhoz kapcsolódik, azon belül is a magyar származású karthauzi szerzetes, Andreas Pannonius¹ fennmaradt műveihez. Talán az Andreas Pannoniusszal és a karthauzi renddel való többévnnyi foglalkozásnak köszönhető, hogy évszázadokat ugorva Eötvös József *A karthausijában* is szerettem volna felfedezni a karthauzi lelkiség nyomait.² Andreas Pannonius hisz az Istenhez való fokozatokban történő felemelkedés gondolatában, melyet *Énekek éneke*-kommentárjában a hegy-metaphora alkalmazásával próbál érthetővé tenni.³ Eötvös regényében éppígy kiemelt jelentőséget kap a hegy, egyrészt mint természeti kép, másrészt mint metafora. Ami pedig a két karthauzi életének végét illeti, egyes feltételezések szerint Andreas Pannonius a karthauzi rend központi kolostora, a Grenoble közeli Grande Chartreuse-be menet tűnik el a kutatók szeme elől az 1470-es években, Eötvös regényének főszereplője pedig ugyanebben a kolostorban mint leendő karthauzi szerzetes veszi életét.

A melankolikus Gusztávról, a regény forrásairól és toposzairól több elemzés is készült,⁴ ezek kiegészítéséhez szeretnék hozzájárulni új szempontok bevonásával: a regény térszer-

kezetének áttekintésével és a karthauzi rend szerepének vizsgálatával. Az önterápiás célú éntregény⁵ főhőse Gusztáv, a gazdag francia arisztokrata, aki csalódásai után élete hátralévő éveit a Grande Chartreuse karthauzi kolostorban szándékozik leélni. Végül korai halála miatt nem kerül sor szerzetesi fogadalomtételére. A regény méltán nevezhető enciklopédikusnak,⁶ hiszen Eötvös mindazokat a témákat s mindazt a tudást szerette volna benne felhasználni, amelyek életének addigi huszonöt évében foglalkoztatták. Ha a szövegnek elkészülne a kritikai kiadása, akár tárgymutatót is mellékelhetnének hozzá: pl. állam, árvaság, barátság, boldogság, csalódás, életcél, felejtés, halál, melankólia, művészet, nevelés, öngyilkosság, szegénység, szerelem, szerencsejáték, társadalmi rang, természet, város és így tovább.

A regény nyugat-európai helyszíneken, Franciaországban és Svájcban játszódik, illetve egy epizód erejéig Gusztáv itáliai körutazáson⁷ vesz részt. Jelen tanulmányban a regény helyszínei – a főváros, Párizs és közvetlen vidéki környéke és olyan délkelet-franciaországi települések, mint Avignon, Vaucluse, Nîmes és a Grenoble-tól északra elhelyezkedő

Grande Chartreuse – közül Párizs és környékének helyszínei, valamint a Grande Chartreuse környéke kapnak kiemelt szerepet. Eötvös helyszínválasztását nagymértékben meghatározzák egyrészt saját úti élményei,⁸ másrészt a helyszínek emblematikus jellege. Például a történet Avignonból indul: ki ne ismerné fel Avignon és Vaucluse helyszíneiben a költőóriás Petrarcát, akire a regény több pontján történik utalás? Bár Avignon és a regény végpontja, a szintén emblematikus hely, a Grande Chartreuse, a karthauzi rend anyakolostora, légvonalban nem helyezkednek el távol egymástól, Gusztáv még jó pár vargabetűt tesz, míg ide érkezik. A dél-franciaországi Nîmes híres antik műemléke, a Kr. e. 1. században épült amfiteátruma miatt kap szerepet a regényben: itt ismerkedik meg Gusztáv a bizonytalan Arthurral.

Míg Nîmes csak epizódhelyszín, az események nagy része Párizsban és a Párizs környéki természetben játszódik, illetve ezek ellenpontjaként az avignoni és a Grande Chartreuse környéki helyszíneken. A főváros és környéke a fokozatos illúzióvesztés terepe; a regény szereplői közül senkinek sem sikerül itt felépítenie az életét.

A város és vidék oppozíciója már az ókortól kezdve népszerű témája az irodalomnak, gondoljunk csak Aiszóposz meséjére, *A városi és a mezei egérre*, amelyet Horatius is feldolgozott, vagy a 14. századból Petrarcának *A magányos életről* című értekezésére, melyben a városlakó tisztviselő mókuskerékszerű életét állítja szembe a magányos remetének a zsolozsma által vezérelt napjával.⁹ Míg az említett művekben jól érzékelhetően a vidéki életforma kerül ki győztesen az összehasonlításból, addig Eötvös esetében nem beszélhetünk a

vidéki környezet jól érzékelhető fölényéről. A szereplők a nagyvárosban nem találják meg boldogságukat, megnyugvásukat, ám ugyanígy a vidéki környezet, a kisváros vagy az idilli természeti kép is bármikor fenyegetővé válhat. Egyedül csak a regény végének egyes részletei utalnak arra, hogy az egyszerű vidéki környezet lehet a szerény és megelégedett élet helyszíne.

A 18. század közepétől, az urbanizáció következtében egyre élesebben kirajzolódott a zsúfolt nagyváros és a várost körülvevő zöldövezet kontrasztja.¹⁰ A nagyvárosi, mesterséges környezetben élők felfedezték a vidéket mint esztétikus, idillikus jelenséget, s elkezdett kialakulni a város közeli zöldbe való kirándulás mint szabadidős tevékenység. Eötvös regényének több pontján jelenik meg úgy a természet, mint a városi civilizáció ellentéte, amely nemcsak önmagában jelent értéket, hanem a nagyvároshoz viszonyítva is. Például Gusztáv és Betty alig várják, hogy kiszabadulhassanak Párizsból:

„Mióta Bettyt jobban ismerém, valahányszor munkája engedé, kísétálánk a városból. Majd a boulogne-i erdőbe, majd a Szajna partjain Sèvres felé vagy máshová; csak ki a városból, ki e sötét utcákból zöld fák alá, így kéré mindig. [...] Ó, ha honn volnék, s megmutathatnám önnek a völgyet, melyben kis házunk áll, ha innék forrásunkból, s velem jönne fel a közel hegyoldalra, honnan három falutorony látszik, akkor örülne igazán; itt még a fák is városiasan néznek ki.”¹¹

A regényben a Párizs környéki természet helyszínének jellemzője, hogy az ember bármikor, tetszése szerint elhagyhatja azt, és visszatérhet a civilizációba. Éppen ennek az átjárhatóság-

nak köszönhetően, a regény értelmezése szempontjából nincs lényegi különbség Párizs és a Párizst övező zöld között: bár Gusztáv mind Júliával, mind Bettyvel átél bennük idilli pillanatokat, mindkét esetben a teljes diszharmónia helyszínévé is válnak. A Párizs környéki Szajna-parti házban omlik össze Gusztáv eltervezett élete, s itt sújtja átkával Júliát az apja; ugyanúgy Párizs környéki zöldövezeti házukban ábrándul ki Gusztáv Bettyből egy rövid, boldognak mondható időszak után.

A megtisztuláshoz, megbocsátáshoz, tisztánlátáshoz el kell távolodni a nagyvárostól, nemcsak a közvetlen környezetébe, hanem olyan távolabbi helyszínekre, amelyekből nem magától értetődő a visszatérés. Állandó és immár a nagyváros fölött diadalt arató helyszínné akkor válik a vidék, egész pontosan a karthauzi kolostor és környéke, amikor a főszereplő úgy dönt, végleg kivonul az e világi életből, és a szerzetesi életformát választja. Eötös térkezelésének köszönhetően a Párizs ellenpontjaként kialakított délkelet-franciaországi helyszínen Gusztáv újra találkozik Bettyvel, akinek elnyeri bocsánatát, s felbukkan Gusztáv barátja, Armand is, akivel egy párbaj következtében Párizsban szakadt meg a kapcsolata. A Párizstól távol eső világban azonban már meg tudnak bocsátani egymásnak. A regény a főszereplők közül Gusztáv, Betty és Júlia halálával végződik, egyedül Armand talál az e világi, hangsúlyozottan természet közeli életben megnyugvást, életcélt és boldogságot, mint egyszerű életmódot folytató szántóvető.¹²

Ha Párizs központú koncentrikus körök segítségével akarjuk ábrázolni *A karthausi* te-reit, akkor a nagyvárostól való egyre nagyobb távolság, a társadalomból való fokozatos kivo-

nulás adja meg a főszereplők megnyugvását. Tehát a regény térszerkezetében megfigyelhető a szereplőknek egy központtól távolodó mozgása, illetve alulról felfelé emelkedő mozgása is, amelyet véleményem szerint jól érzékeltetnek a karthauzi kolostor körüli hegyek mint valós és mint mentális helyszínek.

A hegy több vallásban is az istenség szimbóluma, különböző népek mitológiájában szerepel a szent hegy mint az isteni szférához tartozó lények lakhelye vagy mint szakrális szertartások színhelye.¹³ A keresztény vallásos irodalom is előszeretettel használja a hegy- és a völgy-metaforát, valamint a felemelkedés, leereszkedés térmetaforáit az istentapasztallattal, Isten megismerésével kapcsolatban.¹⁴

Ha a kereszténység alapszövegénél, a Bibliánál maradunk, ott is azt látjuk, hogy a hegy az Úrhoz való felemelkedés metaforája: közzismert példái az Úr kinyilatkoztatásai Mózesnek a Sínai-hegyen (Kivonulás könyve 19,9-25 és a Kivonulás könyve 33,9-21 versei). A Kivonulás könyvének 19. fejezete Isten és a zsidó nép szövetségkötésének előkészítéséről szól. Az Úr a Sínai-hegyen jelenik meg virradatkor egy sűrű felhőben, mennydörgés, villámlás, füst, tűz és harsonazúgás közepette. A nép tagjai közül az első alkalommal egyedül Mózes részesül abban a kegyelmi ajándékban, hogy felmehet az Úrhoz. A második alkalommal, azaz a tízparancsolat kihirdetésekor pedig Áron kíséretében térhet vissza a Sínai-hegy csúcsára. Az eseményben megfigyelhető kétirányú mozgás, azaz az Úr leereszkedése a hegyre, illetve Mózes felmenetele a keresztény hegy-metaphora bibliai előképét nyújtja. Jó példa továbbá az Istenhez való felemelkedésre Jézus színéváltozása a Tábor-hegyen (Mt 17,1-9; Mk 9,2-8; Lk 9,28-

36), illetve az alábbi részlet az Izajás próféta 2. könyvének 2. és 3. verséből: „Az utolsó időkben az Úr házának hegye szilárdan áll majd a hegyek tetején, és magasabb lesz a halmoknál. Odaözönlenek mind a nemzetek, felé tart számos nép és így szól: Rajta, menjünk fel az Úr hegyére, Jákob Istenének házához, hogy tanítson meg minket útjaira, és így az ösvényein járassunk.”¹⁵ Ezek mellett még több újszövetségi helyet említhetünk, amelyben egy-egy meghatározó esemény hegyen történik: ilyen, amikor Jézus elhívja tizenkét tanítványát (Mk 3,13-19); vagy győtrődése az Olajfák hegyén (Mt 26,30-46; Mk 14,26-42; Lk 22,39-46).

Eötvös regényében a hegy mint Gusztáv egyik rövid életpizódjának helyszíne már a regény kezdetén megjelenik: tanulmányaik elvégzése után Gusztáv barátjával, Armand-nal kirándul az Alpokban, Franciaország és Svájc határán. Egy „kert”-nek nevezett, hófedte csúcsoktól körülvett különleges zöld mezőre szeretnének eljutni. A túra kis híján tragédiával végződik, kitör egy heves vihar, Gusztáv majdnem szakadékba zuhan, az utolsó pillanatban azonban Armand megmenti az életét. Gusztáv katartikus élményt, úgynevezett csúcselményt él át, amit saját elmondása szerint nem fog elfelejteni, s élményét az élet egy-síkú szenvedéssorozatával állítja szembe.¹⁶ Ez

után a hegy mint környezet és mint az emelkedett lelkiállapot metaforája már csak a regény végén, a karthauzi kolostor elhelyezkedése kapcsán jelenik meg.

Nem tudjuk, vajon a hegyi kalandot Eötvös saját élménye ihlette-e, de távolabbi párhuzamként eszünkbe juthat Petrarca 1336 áprilisában Dionigi di Borgo San Sepolcrohoz írt híres levele, amelyben a Mount Ventoux-ra tett kirándulásáról számol be.¹⁷ Petrarca a hegytetőn Szent Ágostont olvas, az esemény Petrarca földi dolgoktól való elfordulásaként és az Istenhez való odafordulásaként is értelmezhető. Ha a hegyre való felemelkedés valóságos tartalmát kiiktatjuk, abban az esetben is hozzárendelődik a léleknek valamiféle emelkedett állapota. A jelenséget ironikusan így foglalja össze Roland Barthes *Útikalauz* című esszéjében: „Kizárólag a hegy, a hágó, a szurdok és a vízesés kerülhetnek be az utazás panteonjába, nyilván mert látszólag alátámasztják az erőfeszítés meg a magány morálját.”¹⁸

Eötvös regényének városi, hegyvidéki, zöldövezeti és vidéki helyszíneihez több alkalommal kapcsol környezetleírásokat.¹⁹ Az alábbi összefoglaló táblázat jól mutatja, hogy Eötvös tájleírásai nemcsak egy-egy alkalommal jelennek meg *A karthaus*-ban, hanem végig megtalálhatók a regény szövegében.

Fejezet	téma	oldalszám
Bevezetés	Grande Chartreuse vidéke (ősz)	25.
I. rész, 7.	hegyi kaland Armand-nal	57–58.
I. rész, 12.	Vaucluse	68–69.
I. rész, 12.	hajnal Armand-nal	75–76.
II. rész, 17.	Párizs	86–89.
II. rész, 19.	Párizs	94.
II. rész, 27.	Grande Chartreuse vidéke (tél)	141.
II. rész, 30.	Párizs környéke, Júlia családi birtoka (tavasz)	154–160.
II. rész, 31.	Párizs környéke, Júlia családi birtoka (vihar)	162–163.
III. rész, 37.	Grande Chartreuse vidéke (tél)	225.
III. rész, 38.	Nîmes	235.
III. rész, 44.	Párizs környéki séta Bettyvel	318.
III. rész, 45.	„Fohász a természethez”	325.
IV. rész, 50.	Gusztáv álma	409–413.

Ezek a leírások a regény szentimentalista jellemzői közé sorolhatók ugyanúgy, miként az énregény műfaja, az elbeszélő melankolikus alkata, gyakori önreflexiói, szubjektivitása és saját élményeinek elemzése. Eötvös természetábrázolásai megalkotásakor jó pár előképet²⁰ ismerhetett a 18. század második felének európai irodalmából: gondoljunk itt a népszerű Salomon Gessner *Idilljeire*²¹ vagy a Rousseau műveiben található tájleírásokra vagy a Rousseau-követő Bernardin de Saint-Pierre *Tanulmányok a természetről* című értekezésére. Gessner *Idilljeinek* bevezetésében hangsúlyozza a vidék, a természet tisztaságát, emelkedett hangulatát a városhoz képest.²²

Eötvös regényének leírásaihoz kétfajta emléktárgy jelenthetett forrást: egyrészt saját életének természettapasztalatai, másrészt az olvasmányjaiban található természetábrázolások. Eötvös természetábrázolásainak életrajzi hátterét egyrészt az 1836 nyarától 1837 őszéig tartó nagy nyugat-európai körutazása,²³ másrészt az Eötvös családnak a Borsod megyé-

ben fekvő sályi birtoka jelentette.²⁴ Az európai utazás bő egy éve alatt Eötvös járt Angliában, Franciaországban, Németalföldön, Németországban, Svájcban s talán Itáliában. Hogy pontosabban milyen úti céljai voltak, nehezen rekonstruálható, mivel útjáról nem állnak rendelkezésünkre a feljegyzései. Bár barátjához, Szalay Lászlóhoz írt leveleiben többször is utal készülő *Svájci út* című útleírására, jelenlegi ismereteink szerint semmi biztosat nem tudunk a feltételezett kézirat sorsáról.²⁵

A *karthausi* keletkezési helye legalább részben az Eötvös család sályi birtoka,²⁶ itt tartózkodott Eötvös József 1837 novemberétől az 1839/40-es országgyűlés kezdetéig. A kastély kertje a 19. század első felében Magyarországon divatosá vált úgynevezett szentimentális kertstílus tipikus példája.²⁷ Az Angliából származó természetes vagy más néven tájkertek jellemzői a családi ősök kultuszát szolgáló rövid feliratok, a közelmúltban épült „ősregi” emlékművek, sírhelyek és műromok, műbarlangok, műsziklák kiegészítőkké: vízeséssel,

remeteházzal és napórával; jellegzetessége a vadont utánozó növényzet, amelynek elrendezése során a kertépítők igyekeztek érvényesíteni a dendrológiai szimbolikát, azaz a facsoportokat hangulatkeltő hatásuk szerint alakították ki. A szentimentális kert fő tartalmi eleme a magányosság gondolata, valamint a természet uralma az ember felett.²⁸ Sályon az angolpark kialakításához a közeli erdőből választottak le egy területet.

A természetleírások filozófiai háttérét Eötvös József olvasmányai között kereshetjük.²⁹ Mivel a szentimentalizmus irodalmának kedvelt részletei a természetleírások, Eötvös számos hazai és külföldi írásból ismerhetett ilyeneket. Nem célom, hogy *A karthausi* ezen leírásainak elsődleges forrását összehasonlító szövegelemzéssel kimutassam, érdemesebbnek tartom inkább, hogy a természet óvó, védelmező és a transzcendenshez közelítő jellegét emeljem ki Eötvös regényében.

Eötvös nevelője, Pruzsinszky József a magyar jakobinus mozgalom résztvevője, s a francia felvilágosodás eszméinek híve ismertette és szerettette meg Eötvössel Rousseau műveit:³⁰ az *Emilt*, az *Új Héloise-t*, a *Vallomásokat* vagy *A magányos sétáló álmodozásait*. Ezek közül *A karthausi* természetábrázolásai kapcsán *A magányos sétáló álmodozásaiból* vizsgáljunk meg egy részletet! Rousseau utolsó művét 1766 nyarán kezdte írni ermenonville-i magányában. A tíz fejezetre osztott napló egy-egy séta alkalmával felmerült gondolatait rögzíti. Rousseau természetben való bolyongása a saját gondolatai között való bolyongás metaforája.³¹ Sétái során a természet legapróbb rezdüléseit is megfigyeli, élénken érdeklődik a növénytan iránt. A tíz sétából a 2., az 5., a 7. és a 8. tartalmaz olyan természet-

leírást, amely a természeti képekből átvezet a szerző gondolataihoz. Ugyanez a módszer Eötvösnél is nyomon követhető, természetábrázolásaiból vagy a szereplők lelkiállapotára, vagy egy-egy eseményre következtethetünk, illetve folytatásukként a szereplők gondolatait ismerhetjük meg. Emellett a már említett védelmező, biztonságot adó funkció, amely által maga az ember is a természet részévé válik, megfigyelhető *A magányos sétáló* 5. sétájában. A szöveg teljes egészében a Bernhez közeli Bienne-tóban elhelyezkedő úgynevezett Saint Pierre sziget helyszínét mutatja be, ahol a filozófus száműzetése során körülbelül két hónapot töltött: tevékenységét alapvetően a természetben való barangolás, botanizálás és szemlélődés tette ki. Itteni életformája újra és újra ismétlődő meditációival meglepően sok hasonlóságot mutat a remeterendek, így a karthauziak szemlélődő életformájával, amely célja az Istenhez, az Isten megismeréséhez való közeledés:

„De ha van olyan állapot, melyben a lélek eléggé biztos nyugóhelyet találhat, hogy teljesen megpihenjen és egész valóját összefogja, mert nem kell felidéznie a múltat, sem belegázolnia a jövőbe; melyben az idő nem létezik a számára, s a jelen örökké tart, bár tartama nem észlelhető és nincs benne semmi szakaszosság, sem pedig hiányérzet vagy öröm, élvezet vagy fájdalom, vágy vagy félelem, csak a puszta létezés érzete, s ez teljesen be tudja tölteni; amíg tart ez az állapot, a részese elmondhatja magáról, hogy boldog, és boldogsága nem tökéletlen, szegényes és viszonylagos, mint azé, aki a világi örömeket élvezi, hanem hiánytalan, tökéletes és teljes, úgyhogy semmilyen betöltendő űrt nem hagy a lélekben. Ezt az állapotot éltem át gyakran a Saint-Pierre szigeten, magányos

álmodásaim közben, akár a csónak fenekén hevertem, míg kedvére sodort a víz, akár a háborgó tó partján ültem, akár másutt, egy szép patak vagy csermely partján, hallgatva a kavicsokon mormoló vizet.²³²

A természet mint a meditáció helyszíne már a középkori szerzetesi irodalom gyakori eleme. Eötvösnél azonban, bár egy magát mélyen hívő kereszténynek tartó s szerzetesnek készülő főszereplő természetleírásairól van szó, a természet, azaz Isten teremtményeinek a szemlélése nem kapcsolódik össze a Teremtő dicséretével, illetve a róla való meditálással. Ehelyett Gusztáv a megszemélyesített „Természet”-hez szól Bettyvel való kapcsolatának első, boldog szakaszában. A természettől reméli a boldogságnak, a tiszta érzelmeknek a fenntartását, a természettől várja, hogy elrejtse az emberek tömegétől, az e világi élet bűneitől:

„Ó! Így gondolkozám, messze el innen e szerencsétlen csoport tolongásai közül: el oda, hol az Alpok ragyogó csúcsai emelkednek a kék láthatáron, s a természet nagyszerű csudái között a kebel [...] nyugodtabbnak érzi magát, ott talán egy magányos völgy nyílik szerelmünknek is. Elzárva a világtól, messze zajától s küszködéseitől, csak te légy boldogságom tanúja, nagy természet! [...] Végy anyai karjaid közé, szent természet, s tanítsd felejteni, mit az emberek között szenvedék.”²³³

Hogy *A karthausi* megírása körüli években mennyire élő volt Eötvös gondolatvilágában a szentimentalizmus természetimádata, a fenti példa mellett jól mutatja Gusztáv a Grande Chartreuse-ben írt április 17-ei naplóbejegyzése: egy álmát meséli el részletesen. Az

álom mintája Krisztus megkísértése a pusztában (Mt 4,1-11 és Lk 4,1-13). Krisztus megkeresztelése után, nyilvános működésének megkezdése előtt negyven napig böjtölt és imádkozott, majd a Sátán háromféleképp kísértette meg: az első két kísértés istenfiúi mi-voltában kívánta elbizonytalanítani. Először a Sátán arra buzdította, hogy köveket változtasson kenyérré, majd a jeruzsálemi templom tetejére vitte, hogy vesse le magát, hiszen Isten angyalai úgyis megmentik. Harmadik kísértésében egy hegyről birodalmakat mutatott Krisztusnak, mindezeket neki adja, ha őt fogja imádni. Gusztáv álmában a helyszín hasonlóképp pusztaság, a kísértő angyal, aki az első megkísértés során idilli környezetbe ragadja. A kísértést elutasítja Gusztáv. Másodjára az angyal szerelmet adományozna Gusztávnak, de ő ezt is elutasítja. A harmadik kísértés egy háborúban játszódik, Gusztáv megteheti, hogy a győztesek vezére legyen, s jó célokért szálljon síkra – de itt is ellenáll, egy dolog érdekli, hogy halhatatlan-e. Ezután az álom töredezzé válik, az angyal Bettyvé alakul, aki azt kiabálja: „Jaj neked, gyilkos, halhatatlan vagy!” Feltételezhető, hogy Eötvös olyan témákat keresett szereplője megkísértéseihez, amelyek központi helyet foglaltak el gondolatvilágában. Érdemes kiemelni, hogy ezek között szerepel a természet mint olyan helyszín, amely sokat hozzáad a benne élő ember lelki békéjéhez. *A karthausi* természetleírásaihoz hasonlóan ebben a természetleírásban sincs benne annak a lehetősége, hogy Gusztáv a teremtett világ szépségeit csodálva a Teremtőhöz jusson el.

A hit kérdése több alkalommal és több aspektusból szerepelt már *A karthausiról* szóló szakirodalomban; ami kevésbé kapott hang-

súlyt, az a „Gusztáv mint (leendő) szerzetes” kérdéskör. A regényben ugyanis nem szerepel egy olyan pillanat, amelyet Gusztáv elhívásának tekinthetnénk, kifejezetten a szerzetesi hivatásra. Bár sokan nem egy váratlan pillanatban bekövetkező isteni kinyilatkoztatás hatására döntenek a szerzetesi életforma mellett, hanem egy hosszabb életszakasz folyamán végbemenő egyre erősödő elhatározás munkál, majd érlelődik meg bennük: Gusztáv esetében erről sem beszélhetünk. Azt érzékelheti az olvasó, hogy a regény főhőse sosincs a helyén, de semmi nem utal arra, hogy életének egy pontja felől fokozatosan haladna egy irányba, amelynek a végén a szerzetesség, sőt azon belül is a karthauzi rend állna. Ugyanúgy a rendben sincs a helyén, mint életének többi szakaszában sem, s talán ez azzal magyarázható, hogy az Eötvös által megteremtett főszereplő, Gusztáv nem érezte át pontosan a szerzetesrendek, azon belül a karthauzi rend lényegét.

A *karthausi* elemzői egyelőre még nem tárgyalták részletesen azt a kérdést, hogy a regény címe miért pont *A karthausi*? A regénynek azon részeit, amelyek kifejezetten a Grande Chartreuse szerzeteseiről tesznek említést, dr. Szerviczky Margit (1879–1963), az angolkisasszonyok nyíregyházi leánygimnáziumának igazgatónője elemezte, azonban elsősorban csak mint szerzeteseket, nem mint karthauziakat vizsgálta a regény ezen szereplőit.³⁴ Egyelőre azt sem látjuk pontosan, hogy Eötvösnek milyen ismeretei voltak a karthauzi rendről. A karthauzi rend kérdése marginális téma a regény elemzőinél, érintőlegesen, de még mindig a legbővebben Sőtér István szól róla.³⁵ Sőtér hangsúlyozza a rend legfontosabb ismervét: szemlélődő jellegét, s mellesleg em-

líti, hogy Gusztáv nem tud teljesen azonosulni választott rendje hivatásával. Rajta kívül Taxner-Tóth Ernő regényelemzésében több helyütt is említ a karthauzi rendhez köthető fogalmakat, magának a karthauzi rendnek a szerepe a regényben azonban vizsgálati körén kívül marad.³⁶ A legfrissebb, Szilágyi Mártontól származó *A karthausi*-elemzés a némasági fogadalom mint közismert karthauzi jellegzetesség szerepét emeli ki.³⁷ A „néma barátok” rendjéről sokaknak az úgynevezett némasági fogadalom jut eszébe, Eötvös regényében azonban a némaság nem kap szerepet, s fontos leszögezni, hogy helytelen némasági fogadalomról beszélni. A karthauzi rend – mint a többi szerzetesrend – a tisztaság, szegénység, engedelmesség hármasságát tartja be, ezenfelül szigorú szabályok vonatkoznak a beszéd korlátozására, de ez nem fogadalom. A karthauziak szabálygyűjteménye több pontjában is rendelkezik a szerzetesek beszédalkalmainak lehetőségeiről: megengedett a beszéd szükség esetén, a lehető legegyszerűbb kifejezésekkel; vannak tanácskozási alkalmak; a házfőnökkel fontos dolgokról bármikor beszélhetnek, ha előbb jeladással engedélyt kérnek rá; a szerzetesek csak egymással beszélhetnek, külső emberrel csak engedéllyel; illetve vannak olyan tevékenységek, amelyek során engedélyezett az egyszerű, tárgyilagos beszéd.³⁸

Eötvös céltudatosan választotta éppen a karthauzi rendet mint Gusztáv életének végpontját, de elsősorban nem a rend jellegzetességei alapján. Választásának életrajzi magyarázata, hogy Eötvös franciaországi utazása alkalmával ellátogatott a Grenoble közeli Grande Chartreuse-be. Úti élményeit a *Pesti Napló* hasábjain tette közzé Molnár Aladár,

Eötvös saját közlése alapján: dél-franciaországi utazásáról postakocsin indult volna vissza Párizsba, ám nem kapott már szabad helyet. Lovat bérelt, s a visszaúton meg szeretett volna állni a karthauziak anyakolostoránál fél órára. A kolostorhoz vezető völgy bejáratánál két spanyol hölgyre lett figyelmes, akik egy szerzetbe vonulni szándékozó fiatalembert szerettek volna visszatartani az elhatározásától. Mivel nő a kolostor közelébe nem juthat, Eötvös vállalta, hogy közvetítőjük lesz. A hölgyek több napig készülő hosszú levelét eljuttatta a fiatalemberhez, amíg a levél készült, ő maga részese lehetett a szerzetesek életének.³⁹

A *Pesti Napló*-ban megjelent történet több ponton is szoros kapcsolatot mutat a fikció világával: már Eötvös megérkezésének körülményei gyanút keltőek. Vajon bármely szerzetesrend, kiváltképp egy, a lényegét a magányosság eszméjében megtaláló remeterend spontán módon engedélyezné bármely utasnak, hogy a kolostorban több napot töltsön, s a szerzetesek napi imaalkalmaiban részt vegyen?⁴⁰ Aligha lehetséges. De ha be is jutott Eötvös, és pár napig a kolostori élet részese lehetett, valóban olyan extremitásokat láthatott, hogy a szerzetesek nap mint nap kiássák és betemetik saját sírjukat? Vagy szélsőségesen durván vezekelnek? Aligha képzelhető el. Nem sikerült felderítenem, hogy ezek az információk milyen forrásból származnak, a valósághoz azonban nem sok közük lehet.

További gyanúra ad okot az a kijelentés, hogy Eötvös a rendalapító Szent Brúnó szigorú munkáit olvasta, „melyeknek minden sora lemondásról, a vezeklés legválogatottabb neimeiről, és a halállal való foglalkozásról szól.” Az Eötvös által olvasott szövegek vagy nem Szent Brúnó írásai voltak, vagy magát a kar-

thauzi könyvtárban való olvasás aktusát is a fantázia világába kell utalnunk. Szent Brúnó szerzőségéhez hitelesen két bibliakommentár kapcsolható, az *Expositio in psalmos* és az *Expositiones in omnes epistolas Pauli*. Két jellegzetes középkori exegetikai munka, melyekben a Szentírás szövegeit sorról sorra haladva magyarázza. Ezenfelül Brúnónak tulajdonítható két levél, az egyik az evilági gazdagság megvetéséről az Mt 19,24 alapján, a másik pedig Brúnó hitvallása, az apostoli hitvallás továbbgondolása. Fennmaradt még egy igen terjedelmes szövegkorpusz, az úgynevezett *Acta Sancti Brunonis* vagy más címen *Vitae Sancti Brunonis*, ez Brúnóról szóló történeteket, életrajzokat, ezeken belül levélrészleteket, költeményeket, hivatalos egyházi iratokat tartalmaz, alapvetően Brúnó elhívását és a rendalapítás körülményeit tárgyalja.⁴¹

Nem tudjuk pontosan megítélni, hogy Eötvös kolostorlátogatása valójában miként zajlott, annyi feltehető, hogy Eötvösnek lehettek olyan egyházi összeköttetései, amelyek révén bejuthatott a Grande Chartreuse-be.⁴² Mindenesetre érdemes óvatosan kezelni a *karthausi* regényvilágát mint forrást Eötvös ismereteivel kapcsolatban, hiszen az elbeszélő Gusztáv ismeretei és elképzelései nem feltétlenül egyeznek a szerző Eötvösével.

Úti élményén kívül valószínűleg maga a karthauzi rend jelenthetett olyan egzotikumot, amely motiválhatta Eötvöst, hogy éppen ennek a szerzetesrendnek a kolostorát tegye meg a regény záró helyszínéül. Távoli párhuzamként gondoljunk az ugyanabban az évben (1839) keletkezett *Pármai kolostorra*, eredeti címén a *La Chartreuse de Parme*-ra: Stendhal regényének főszereplője, Fabrizio del Dongo szintén a karthauzi rendet választja mene-

dékének. Döntését a regény cselekményének egyetlen részlete sem indokolja, mint ahogy Eötvös Gusztávjának döntését sem.⁴³

Mindezek ellenére a regény egészét tekintve a távolodás és felemelkedés térbeli metaforáihoz sikeresen társítható a szemlélődő karthauzi rend. A karthauziak a társadalomtól elkülönülve, magányosan élnek, kolostoraikat szigorú szabályok szerint, lehetőleg csak egy irányból megközelíthető, településektől adott távolságra eső völgyekben építették fel azzal a céllal, hogy az Istenhez való közelségüket a lehető legkevesebb e világi dolog zavarja. Erre szolgál a beszéd korlátozása is. Szellemiségük lényege, hogy nem tettekkel, hanem folyamatos imádsággal járnak közben embertársaikért. Az emberi társadalmat siralomvölgynek tekintik, innen kolostoraik elhelyezkedésével és szemlélődő életformájukkal is megpróbálnak Istenhez emelkedni.

A karthauzi rend 1083-as alapítása óta Eötvös koráig vagy akár a jelenkorig csekély mennyiségű változáson ment keresztül. Működési szabályzatát a 11. századi I. Guigo karthauzi perjel foglalta össze *Consuetudines* című szabálygyűjteményében.⁴⁴ A későbbiekben kisebb változtatásokkal újabb szokásgyűjtemények jöttek létre a *Consuetudines* alapján: 1259-ben az *Antiqua statuta*, 1368-ban a *Nova statuta*, és 1509-ben az úgynevezett *Tertia compilatio*. Nem tudjuk, Eötvös ismerete-e a szabályzat valamelyik változatát vagy a rendalapító Szent Brúnó írásait. Annyi mindenetre feltehető, hogy Eötvöst látogatása alkalmával a Grande Chartreuse külvilággal kapcsolatot tartó tagja valamennyire felvilágosította a szokásaik alapjairól. Érdeemes megvizsgálni a regényt abból a szempontból is, milyen információkat ad a kolostor épü-

letéről és a benne élők szokásairól. Olvashatóak benne tévedések, pontatlanságok a karthauziakkal kapcsolatban, ilyen a „Memento mori!” köszönés.⁴⁵ A kolostor berendezésének pompája szintén a legendák világának része.⁴⁶ Valójában a rendalapítás óta alig változtak a Grande Chartreuse szerzeteseinek életkörülményei, erre pedig a kifejezetten egyszerű, már-már szegényes berendezési tárgyak, saját kézzel készült öltözetek és a húst mellőző ételek jellemzőek mind a mai napig.⁴⁷ Magának a karthauzi rendnek a lényege is átalakult a szerzői szándéknak megfelelően, ezt a regény következő szöveghelye jól tükrözi. Az alábbi gondolatokat Gusztáv már a Grande Chartreuse-ben veti papírra:

„Mikor a keresztény vallás az öngyilkosságot megtiltá, valamit kelle adnia helyébe: s a kolostort adá pótlékul; szigorúbb szelídségében, mint maga a fényes stoa, de nagyszerűebb. Szívek dobognak e földön, melyeknek vágyait a világ ki nem elégítheti, vannak emberek, kiknek lelkiülete tiszta aranyként lágyabb, mint hogy a mindennapi élet súrlódásai között számtalan idegen benyomást és sértést ne kapna, vagy kiknek gyenge s mégis hajthatatlan jelleme széttörik az ellenkező erők összezsapása alatt; vannak, kik gazdagabbak vagy szegényebbek, fentebb vagy alantabb állnak, mint hogy a sokasággal együtt járhatnának; s midőn ezeknek vallásuk a tört kivevé közékből: megnyitá zárdáit, hogy menhelyök legyen a szerencsétleneknek is.”⁴⁸

A részlet alapján *A karthausiban* ábrázolt kolostor méltán tekinthető a válság heterotópiájának.⁴⁹ Bár Foucault tanulmányában a kolostort *expressis verbis* nem sorolja fel a heterotópiák között, igazak rá a fogalmat definiáló alapelvei. A Grande Chartreuse való-

ban a társadalmi intézményrendszeren belül létező, földrajzilag lokalizálható hely, melynek meghatározott funkciója van – a regény esetében a társadalomban életképtelen személyek menedéke. A heterotópia egy valós helyen többféle, egymással nem összeegyeztethető teret foglal egybe: ez az alapelv tükröződik a karthauzi kolostorok szerkezetében, az egyszerre közösségi és egyszerre a remeteélet céljaira kialakított épületegyüttesben. Egy-egy heterotópia vizsgálata a heterokrónia, „más idő” vizsgálatát is magával vonja: ezeken a helyeken egészen más időszemlélet működik, mint a társadalomban megszokott. A karthauzi kolostor mindennapjaiban az idő fő vezérlő elve az officium, azaz a zsolozsma, az imaórák liturgiája. Alapelemei a hét óra (Matutinum, Laudes, Prima, Tertia, Sexta, Vesperas, Completorium), amelyek háromóránkénti imádkozása a szerzetesek szüntelen imáját biztosítja a nap folyamán. Ezenfelül heterokrónia a társadalomban megszokott éjszakai nyugalom félbeszakítása a Matutinummal, amely a karthauziak esetében közösségi, s a leghangsúlyosabb imaalkalom. Foucault rendszerében a heterotópia sohasem szabadon megközelíthető hely, hanem engedélyekhez, parancsokhoz, szertartásokhoz kötődik az oda való belépés, ilyenek például a kaszárnnyák, börtönök, vallásos helyek. Nagyszerűen illik ez az alapelv általában a kolostorokra, esetünkben a karthauzi kolostorra: belépni csak a prior engedélyével lehet, tagjává válni csak a novíciusi idő letöltése után. A heterotópiák további ismérése, hogy vagy egy illúziókkal teli teret kívánnak megteremteni, vagy pedig a társadalomnál tökéletesebben megszervezett teret, amelyben minden egyes eseménynek, cselekvésnek megvan a funkciója, s

a legkevesebb szerep jut benne a véletlennek. A karthauzi kolostor esetében a szerzetesrend egyszerű, lényegre törő szabálygyűjteménye pontos utasításokat ad a szerzetesek napi-rendjével, tevékenységi körével kapcsolatban.

Míg a kolostor Gusztávnak egyértelműen a menekülés heterotópiája, a szerzetesség semmi esetre sem tekinthető menedéknek azok számára, akik az e világi életben nem tudják, nem akarják megállni a helyüket: a szerzetesek tevékenysége, akár szemlélődő rendtagjai, akár tanító, kolduló vagy lovagrendtagjai, Isten országának az építésére irányul. A szemlélődő életformát folytató rendek, így a karthauziak is, nemcsak a saját lelki üdvükön munkálkodnak, hanem a világért, a hitetlenekért, az elesettekért imádkoznak. Céljuk, hogy a szerzetesi magányban a lehető legtöbb e világi kötődéstől megszabaduljanak és kiüresítsék magukat az Isten számára, hogy jobban meg tudják érteni hívásait.⁵⁰ A cselekvő életformát folytató rendek pedig közvetlenül az embertársaikra irányuló tevékenységükkel próbálnak megfelelni Isten hívásának. Gusztáv egész lényéből éppen ez az elhivatottság hiányzik, a szerzetesi életformát a sztoikus filozófiával állítja párhuzamba. Bár kétségek nélkül figyelhetőek meg hasonlóságok a kereszténység és a sztoicizmus között (például az isteni gondviselésbe vetett hit), a szerzetesi lelkiség nem az egyén valamiféle boldogulására vonatkozó filozófia.

Az öngyilkosság témaköre a regény több pontján⁵¹ felbukkan: öngyilkos lesz Gusztáv barátja, Arthur, s maga a főszereplő is az öngyilkosság peremére sodródik a Grande Chartreuse-ben – elhatározásától az éjszakai zsolozsmaalkalmon, a Matutinumon⁵² felcsendülő De profundis kezdetű zsoltár (Zsolt 130) tántorítja

el.⁵³ Ha a 130. zsoltárt a Zsoltárok könyvében belüli elhelyezkedése szempontjából elemezzük, akkor azt látjuk, hogy ahhoz a tizenöt zsoltárból (Zsolt 120-134) álló zárt csoporthoz tartozik, amelyeket zarándokénekeknek, illetve Károli fordítása alapján „grádicok énekének” nevezünk. A tizenöt zsoltárt a jeruzsálemi templomhoz vezető zsidó zarándoklatok alkalomával énekelték, feltehető, hogy a templomhoz vezető tizenöt lépcsőn mondtak el lépcsőnként egyet-egyet. Ezek a zsoltárok szó szerinti értelmükben a valós zarándoklatok énekei, s allegorikusan értelmezve az Istenhez való felemelkedés lelki utazásának állomásait is jelentik. Már az egyházatyák korában népszerű volt allegorikus értelmezésük.⁵⁴ A tizenöt zsoltár az Isten megismeréséhez való felemelkedés alábbi állomásait jeleníti meg: 120 – békétlenség, ott-hontalanság; 121 – útjainkon egyedül az Isten őriz meg; 122 – a zarándok öröme Jeruzsálemben érkezésekor; 123 – Istenbe vetett gyermeki bizalom a gúnyolódások közepette; 124 – Isten megőriz; 125 – Isten úgy védelmezi az övéit, mint ahogy a hegyek körülveszik Jeruzsálemet; 126 – vágyakozás az otthonra; 127 – az ember fáradozásának csak akkor van eredménye, ha Isten is ugyanazon az akaraton van; 128 – csak az boldog, aki féli az Urat; 129 – az ellenségekkel szemben is megvéd az Úr; 130 – várakozás Isten szabadítására; 131 – az Istenbe vetett gyermeki bizalom; 132 – a jeruzsálemi templomról; 133 – a közösség öröme; 134 – áldás.

A zarándokénekekben belül a közösségről szóló énekek mellett a 130. zsoltár kifejezetten az egyén várakozása Isten bűnök alóli feloldozására. Bűnbánati zsoltár, a már a bűneivel szembesült ember élethelyzetét mutatja be. A *Vulgata* latin nyelvű szövegének kezdete, a *de profundis* jelentése *mélységekből*. A kifejezés jól érzékelteti a hatalmas távolságot a Mennyei Atya és a bűnös ember között. Gusztáv irgalomért és a halálért könyörög, bízik benne, hogy Isten megszabadítja bánatától. Gusztáv kis híján megvalósított öngyilkossági kísérlete után életének legmélyebb pontján van: e világi kapcsolatait elveszítette, a karthauzi rendtől csak menedéket remél, lényegét nem érti. Fizikai valóságában „fent” van, hiszen a kolostor a Francia-Alpokban helyezkedik el, lélekben azonban nagyon mélyen. Emelkedése lelki értelemben akkor kezdődik meg, amikor találkozik Armand-nal, s búcsút tud venni a haldokló Bettytől, aki nagylelkűen megbocsátja Gusztáv árulását. A bűnvallás és bűnbánat az Istenhez való felemelkedés része, ide érzékelhetően eljut Gusztáv. A tizenöt zarándokének Istenhez emelkedő állomásai közül azonban mást már nem tud megvalósítani. Bár fizikailag szerzetesi közösségbe kerül, nem tud integrálódni, a közösség megtartó erejét nem érzékeli saját életében. Így távolodása a földi világtól, s felemelkedése Istenhez fizikailag megvalósul, spirituálisan befejezetlen marad.

JEGYZETEK

- 1 Legátfogóbban Andreas Pannoniusról lásd http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1908/1/Biro_Csilla_phd.pdf (2014. május 27.)
- 2 Az általam használt kiadás: *Eötvös József művei. A karthausi, versek, drámák*, Magyar Helikon, 1973. (A továbbiakban *A karthausi*.)
- 3 BÍRÓ Csilla, *Felemelkedési misztika és a hegy-metfora Andreas Pannonius Énekek éneke-kommentárjában = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 5), 41–63.
- 4 SÓTÉR István, *Eötvös József*, Bp., Akadémiai, 1967², 71–102.; VERES András, *Eötvös Karthausija: a kiábrándulás vagy a kibontakozás regénye?*, ItK, 1985, 18–26.; GÁNGÓ Gábor, *A karthausi – Eötvös József kultúrtörténeti szintézisintervének összefüggésében = Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1999, 403–415.; TAXNER-TÓTH Ernő, (Köz)véleményformálás Eötvös regényeiben, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, 2005, 219–302.; DEVESCOVI Balázs, *Eötvös József (1813–1871)*, Pozsony, Kalligram, 2007, 160–175.; *Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010, 549–561.; SZILÁGYI Márton, *Önosság és áldozat (Eötvös József: A karthausi) = A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*, szerk. GÁNGÓ Gábor, ELTE, Eötvös József Collegium, 2013, 73–82.
- 5 SÓTÉR, i. m., 90.
- 6 VERES, i. m., 25.
- 7 TAXNER-TÓTH, i. m., 239.
- 8 MOLNÁR Aladár, *Eötvös „Karthausi”-jának eredete. Nyílt levél Urváry Lajoshoz*, Pesti Napló 1871/295. sz.; NOVÁK László, *Az ifjú Eötvös és a francia irodalom*, Bp., 1930 (Bibliothèque de l’Institut Français à l’Université de Budapest, 15), 29–31.
- 9 Francesco PETRARCA, *De vita solitaria*, Buch I, hrsg. von Karl A. E. ENENKEL, Leiden–New York–København–Köln, Brill, 1990.
- 10 Vö. MÉSZÁROS Borbála, „Zöldmulatság.” *A város-környék funkcionális és szimbolikus átalakulása a 19. században = Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*, szerk. N. KOVÁCS Tímea, BÖHM Gábor, MESTER Tibor, Bp., Kijárat Kiadó, 2005, 131–140.
- 11 *A karthausi*, 318. (III. rész, 44.).
- 12 BÉNYEI Miklós, *Eötvös József könyvei és eszméi*, Debrecen, Csokonai Kiad., 1996, 156–158.
- 13 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 2005, 204–205.
- 14 Alois M. HAAS, *Felemelkedés, alászállás, áttörés. A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve*, ford. GÖRFÖL Tibor, Bp., Vigilia, 2011.
- 15 A bibliai idézeteknél az alábbi kiadást használtam: *Biblia*, Bp., Szent István Társulat, 1987⁵.
- 16 „– Ezt nem felejttem el – zokogék, s érzém, hogy e szó eskü vala. – A vész azalatt elvonult, ragyogva futá át egy napsugár a tájt, s a fehér Mont Blanc kilépe ködfátyolából, mintha ősz fejével megáldaná ifjú szövetségünket. Ó, ez szép pillanat vala! Egy pillanat, s utána e hosszú, bajteli élet, s utána ennyi szenvedés, ennyi véghetetlen kín, egy mustármag öröm, s utána e szörnyű növény.” *A karthausi*, 58.
- 17 Ad fam. IV.1. = *Petrarca levelei. Szemelvények Petrarca leveleiből*, ford. KARDOS Tibor, Bp., Gondolat, 1962, 82–93.
- 18 Roland BARTHES, *Mitológiák*, ford. ÁDÁM Péter, Bp., Európa, 1983, 105.
- 19 Az Eötvös-szakirodalom több helyütt foglalkozott velük: Devescovi Balázs az ökokritika szempontjait is bevonta *A karthausi* természetábrázolásainak vizsgálatába (DEVESCOVI Balázs, *Korsók és díszedények. Eötvös József 1848 előtti regényei*,

- PhD-értekezés, SZTE, 2005, 36. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/539/1/de_2837.pdf (2014. május 27.); TAXNER-TÓTH, i. m., 266–271.
- 20 Közismert előképe Goethe regénye, az *Ifjú Werther szenvedései*, amelyre a tanulmányban nem térek ki.
- 21 DEBRECZENI Attila, „Pásztori Múza” a XVIII–XIX. század fordulóján = *Mesterek és tanítványok*, i. m., 104–109.
- 22 „Én gyakran kifejtem magamat a város szövevényei közül, s magányos vidékeket keresek. Ott vonja le elmémről a természet szépsége mindazt a csömört, azokat a visszás ízéseket, melyek a város kerítésén belől gyötrötték. Elragadtatva gyönyörködésemben boldog vagyok olyankor, mint az aranyidő pásztora, s gazdagabb, mint egy király.” *Érzelmes históriák... Gessner’ Idylliumi*, ford. KAZINCZY Ferenc, szerk. LÖKÖS István, Bp., Magvető, 1982, 211.
- 23 DEVESCOVI, *Eötvös... i. m.*, 78–86.
- 24 DEVESCOVI Balázs, *Hol írhatta Eötvös József első regényét?*, Beszélő Online 14. évf., 2009, 11. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/hol-irhatta-eotvos-jozsef-elso-regenyt> (2014. május 27.)
- 25 Vö. DEVESCOVI Balázs, *Anekdoták Eötvös József nagy utazásáról* = „Mielz valt mesure que ne fait estultie.” *A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*, szerk. BARTÓK István et al., Bp., Krónika Nova, 2008, 90–96.
- 26 BARSÍ Ernő, *Eötvös József sálya évei*, Hermann Ottó Múzeum Évkönyvei XVIII–XIX, 1991, 551–565.
- 27 LÁSZLÓ János, *A titokzatos sálya felirat megfejtése*, ItK, 1958, 61.
- 28 RAPAICS Raymund, *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [1940], 145–193.
- 29 NOVÁK, i. m., 68–72.
- 30 BÉNYEI Miklós, *Eötvös József olvasmányai*, Bp., Akadémiai, 1972, 43.; BÉNYEI, *Eötvös József könyvei... i. m.*, 79, 107–109.
- 31 MARSÓ Paula – KISS Viktória, *A magányos sétáló álmodozásai – a tanúskodás filozófiája, a narratív identitás és az érzelmek legitimitása Rousseau-nál*, Világosság, 2007/6, 98.
- 32 Jean-Jacques ROUSSEAU, *A magányos sétáló álmodozásai*, ford. RÉZ Ádám, Bp., Európa, 1997, 82.
- 33 *A karthausi*, 325.
- 34 Dr. SZERVICZKY Margit, *Szerzetesek Eötvös Karthausi című regényében*, Az Angolkisasszonyok Nyíregyházi Róm. Kat. Leánygimnáziumának Évkönyve, 1941–1942, 7–20.
- 35 SÖTÉR, i. m., 89.
- 36 TAXNER-TÓTH, i. m., 221, 275 (a némaságról); 271, 274 (kolostor).
- 37 „A karthauzi rendhez egyetlen valóban közismert tény rendelődik hozzá: a szerzetesek némasági fogadalma. Ez természetesen nem lehet a főhős, Gusztáv jellemzője, ám az önként vállalt némaságnak és a regény döntő részét kitevő, írásos formájú, áradó lendületű vallomásszágnak a feszültsége valóban meghatározó eleme a regényvilágnak. Nem személyt jelöl tehát a cím, hanem éppen az ellentét lehetőségét mutatja föl a szóbeli kommunikáció karthauzi típusú önkorlátozása és az írásra bízott, vallomás-szerű, a gyónás alaphelyzetét imitáló közlés felidézésével.” SZILÁGYI, i. m., 75.
- 38 Vö. *Guigonis Carthusie Majoris prioris quinti Consuetudines*, Patrologia Latina, ed. Jacques Paul MIGNÉ, 1854, vol. 153, 631–760, c. XXXI/3; XXXVII; XLV; XLVI; LV; LVIII; LXII/2; LXIV/1.
- 39 „Eötvös visszatért a zárdába, melyben így véletlenül félóra helyett mintegy hat napot töltött. Engedélyt nyert a könyvtár használatára, s egészen elmerült szent Bruno, a karthausi rend alapítója műveinek olvasásában, s e mellett szorgalmasan látogatta a karthausiak sajtóságos isteni tiszteletét, s elmélázva szemlélte, hogy naponkint a kertben miként ássák, majd betemetik, s újra ássák saját sírjukat. Mondá, hogy neki sok szenvedést okozott egész életére a chartreuxi zárdában töltött ezen idő, s később a Karthausi írása közben mindezeknek átélése nagyon segítettek benne kifejezni azon melancholikus érzületet, melyre úgyis volt hajlama, de melyet mindig igyekezett eltakarni; s melynek nyomait chartreuxi látogatása és a Karthausi írása előtt senki sem vett észre a rendkívül életvidor ifjún. [...] Látni az

- örökös sírását, az előbb mélabús, s a későbbi években egész tompa kifejezésű halvány arcokat némán élni s járni egymás mellett; a chorusból nézni, s hallani az esthomályban a zuhogást, melyet előidézték a vezeklők, amint homlokukat az oltárkövön véresre verék, vagy magukat korbácsolják; s ezekhez olvasni sz. Brunonak szigorú munkáit, melyek minden sora lemondásról, a vezeklés legválogatottabb nemeiről, és a halállal való foglalkozásról szól. [...] E történetke kétségkívül nem deríti fel a Karthausi regény sem meséjének, sem az eszmének történeti keletkezését. [...] De a mű alakja és hangja, (sőt jó részben még eszméi is) az elbeszélt chartreuxi látogatásnak köszönhetőek. Eötvös maga hangsúlyozottan mondá akkor nekünk, hogy a Chartreuxból eljövele percétől kezdve mindig gondolkodott azon rejtelmes eseménynek és a zárdában nyert benyomásoknak valamely költői műben való feldolgozásán, s hogy így jött létre lassanként a Karthaus regény, »melyet vajha soha nem írtam volna« – mondá elbeszélése végén – mert az kedélyemben nekem igen sok szenvedést okozott.” MOLNÁR, *i. m.*
- 40 Vö. *Consuetudines*, *i. m.*, c. XX.
- 41 A Szt. Brúnóhoz kapcsolódó művek: *Patrologia Latina*, vol. 152–153.
- 42 Gondoljunk Eötvös Charles de Montalembert-rel való kapcsolatára, bár nincs bizonyítékunk arra, hogy Eötvös kolostorlátogatásának időpontjában már közeli ismeretségben lettek volna.
- 43 P. Szedő Szeverin karmelita atya, aki több évet töltött a karthauziak között, felismeri, és a következőképp sommázza a karthauziak regényekben betöltött helyét: „Ez utóbbiról írta meg emlékeit, illetve regényét Stendhal... (A regények természetesen nagyon melléfognak, semmi közük a karthauzi élethez, ennek pedig semmi köze az életuntséghez.)” P. SZEDŐ Szeverin OCD, *A magány szigete. Éveim egy karthauzi kolostorban*, Pécs, Sarutlan Kármelita Nővérek, 1998², 135.
- 44 *Consuetudines*, *i. m.*
- 45 „Az sem igaz, hogy a találkozáskor úgy köszöntik egymást, hogy »Memento mori« azaz: emlékezzél rá, hogy meghalsz. Ez már pusztán azért sem lehetséges, mert nem találkoznak egymással. (A háromszori templomba vonulás alkalmával csak hátakat lehet látni.)” P. SZEDŐ, *i. m.*, 61.
- 46 „Rövid idő múlva az atyák egyike jött hozzám, szelíd, halvány arcú férfi, ki a monostor megmutatására ajánlkozott; elsötétedett, mielőtt még annyi folyosókon s termeken végigmehetnénk, s jól megnézhetném mindazon pompát, mellyel a hiúság e nagy embersírt felékesíté.” *A karthausi*, 26.
- 47 Vö. *Consuetudines*, *i. m.*, c. XL. és *A nagy csend*, rendezte Philip GRÖNING, 2005, DVD – forgalmazza a MOZINET Kft., az ETALON FILM Kft.-vel együttműködésben.
- 48 *A karthausi*, 431.
- 49 Michel FOUCAULT, *Eltérő terek* = M. F., *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. SUTYÁK Tibor, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 147–157.
- 50 TÖRÖK József – LEGEZA László, *Kartauziak*, Bp., Mikes Kiadó, 2001, 12.
- 51 *A karthausi*, 396.
- 52 DOBSZAY László, *A zsolozsma* = TÖRÖK J., BARSI B., DOBSZAY L., *Katolikus liturgia III*, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyháztörténeti Tanácsa – Magyar Egyházzenei Társaság, 1999, 81.
- 53 „El valék határozva. Egyszerre ajtómon át ének hangozék szobámba. A szerzetesek éji ájtatosságukra gyűltek össze, s a De profundis nyugodt, fájdalomteli hangjai tölték el a hallgató kolostort. Soha ez ének szívemre nem hatott így. Kezemben tartottam törömet, szívemhez irányozám, de határozatom ingadozni kezdett, szívemben anyám képe támadt fel [...] A mélységből kiáltok hozzád, Uram! – így hangozék a dal – Uram, hallgasd meg szavamat.” *A karthausi*, 139–140.
- 54 XERAVITS Géza, *A Zarándokénekek*, Bakonybél–Bp., Szent Maurícius Monostor–L’ Harmattan, 2006, 14.